

Soltan Beýbars

Category: Kitapcy, Medisina, Taryhy şahslar

написано kitapcy | 22 январа, 2025

Soltan Beýbars MAMLÝUK TÜRKMEN DÖWLETINIŇ SOLTANY

► BEÝBARS

Soltan Beýbars (doly ady El-Mälik el-Zahyr Rukneddin Beýbars el-Bundukdary), Müsürde we Siriýada hökmürowanlyk süren mamlýuk türkmen soltany.

■ Ömri

Beýbars 1233-nji ýylda doglupdyr we gelip çykyşy boýunça Gara deňiziň demirgazygynda ýaşan türkmenleriň gadymy gypjak taýpasyndandyr. Ol Altyn Ordanyň hany we Çingiz hanyň agtygy Berke hanyň körekenidir. Ol öz ýerine geçjek ogluna-da Berke adyny dakypdyr.

Rowaýat edilmegine görä, Beýbars Deşti Gypjak sähralarynda mongollar tarapyndan ýesir edilýär we wizantiýaly täjirlere satylýar. Gul edilip Kaire getirilýär we Eýýubylaryň goşunyna alynýar. Ol gysga wagtyň dowamynda ukyby we başarnygy bilen özüni görkezmegi başaryar.

■ Aýn Jalut söweşi

Beýbarsyň döwleti bolan Mamlýuklar mongollary ýeňmegi başaran ýeke-täk döwlet hökmünde ady yslam taryhyna ýazylan döwletdir. Mongollar Mamlýuklar bilen garşylaşmazdan öň Horezmşalar türkmen döwleti, Anadoly Seljukly türkmen döwleti ýaly beýik döwletleri ýok edipdiler. Dünýä ýaň salan bu iki beýik türkmen döwletiniň dünýä kartasyndan ýok edilmegi mongollaryň nä derejede güýçli bolandyklaryny görkezýär. Beýbars mongollar nähili güýçli bolandygyna garamazdan, olary 1260-njy ýylda Aýn Jalutda agyr ýeňlişe sezewar edip, mongol basybalyşlaryny togtatmagy başarypdy.

■ Soltanlygy

Aýn Jalut söweşinden ýeňiş bilen çykan ýagdaýynda özi ýaly gul hökmünde satylan we Mamlýuk döwletiniň tagtyna çykan, Jeleddin Meňburunyň uýasy Hansoltandan (Garahany türkmen hökümdary Osman soltan bilen nikasyndan) bolan ýegeni Seýfeddin Guduz oňa Halap häkimligini wada beripdir. Emma ol beren sözünde durmansoň, Beýbars Seýfeddin Guduzy aw edip ýörkä öldürdýär. Soltan Guduz ölmezden öň Beýbarsy soltan diýip ygylan edýär.

(Seýfeddin Guduz üçin Rahmet Gylyjowyň makalasyna seret, saýtdaky linki:

http://kitapcy.ml/news/seyfeddin_guduz/2018-09-11-2409)

Beýbars hökümdarlygynyň birinji ýylynda (1261) mongollar tarapyndan öldürilen Abbasy halyfyň ýerine şol maşgaladan bolan birini oturdyp, Abbasy halyflygyny gaýtadan dikeldýär.

1260-njy ýyldan 1277-nji ýyla çenli aradan çykýança höküm süren Soltan Beýbarsyň zamanasynda Müsürdäki türkmen döwleti özüniň iň güýçli döwürleriniň başdan geçiripdir. "Dewlet-it Türki", ýagny "Türki döwlet" adyny ýurdy üçin ulanypdyr we bu ady ilkinji gezek ulanan ýurduň hökümdary bolupdyr.

Gaýduwsyz esger bolan Beýbars güýçli hökümdardygyň we döwlet işgäridigini subut etmegi-de kemsiz başarypdyr.

Ömrüniň ahyryna çenli bir tarapdan ýewropalylaryň eline geçen Siriýada we Palestinada haçparazlara, bir tarapdanam hristian we musulman ýurtlaryny penjesine gysan mongol häkimiýetine garşy ýadawsyz göreş alyp barypdyr.

1263-nji ýylda Beýbars haçparazlaryň guran Ierusalimdäki Frank korollygynyň ownuk galyndylary hökmünde haçparazlaryň elinde galan Akka galasyny gabaw astyna alýar, şeýle-de bolsa ol galany eýeläp bilmeýär.

Muňa garamazdan Arsufda, Haýfada, Safedde, Ýafada, Aşkelonda we Kaýseriýada haçparazlara garşy söweşe girýär. Ol ýerlerdäki galalary ele geçirýär we ýumurdyp, portlary ýykdyryp, bu sebitleriň mundan beýläk haçparazlar tarapyndan goranyş punkty hökmünde ulanylmagynyň soňuna çykýar. Netijede bu şäherleriň köpüsi Beýbars tarapyndan ele geçirilenden soňra haçparazlar üçin ähmiýetini ýitiripdir.

1266-njy ýylda Beýbars Eýrandaky Ilhanly mongol häkimiýetine girmegi kabul eden Kilikiýadaky Kiçi Ermenistanyň koroly Hatum I-a garşy ýöriş edip oniň ýurduny we ermeni paýtagty Kozany (Sis) basyp alýar. Şeýlelikde haçparazlaryň elindäki Antakýa we Trablus-Şam liniýasynyň arasyny üzmek başartdy.

1268-nji ýylda Beýbars goşuny bilen Antakýany gabaw astyna alýar. Şäher 8-nji maý güni boýun egýär. Beýbars şäheriň gala diwarlaryny ýumurmagy buýurýar we şäheri goramaga synanyşan hristian ilatyň köpüsini ýesir alýar. Şol wagt Haçly ýörişiň netijesinde Antakýa graflygyna bellenen graf Boemondo IV Antakýada dälidi. Beýbars oňa gahar-gazaba ýugrulan görnüşde hat ugratdy. Hatda şeýle diýilýärdi:

"Eger ol ýerde bolup nämeler edendigimi bir görsediň, ejeň seni hiç haçan dogurmazlygyny arzuw ederdiň".

Boemondo öz elinde Trablus-Şam galasyny saklamagy dowam etdirýärdi. Şonuň üçin Beýbars ýeňini çyzgap bu galanyň daşyna geçdi.

Emma edil şol wagt Ýewropada Antakýanyň musulmanlar tarapyndan eýelenilendigi we Antakýa graflygynyň ýok edilendigi barada habar ýaýraýar. Halk arasynda haçly ýörişlere gaýtadan çagyryşlar başlanýar. Uelsi we Şotlandiýany düzümine birikdiren Angliýanyň koroly Edward I tabynlygyndaky 9-njy haçly ýörişlere goşunlary deňiziň üsti bilen geçirip 1271-nji ýylda Palestinada haçparazlaryň elinde galan Akka portuna gelýärler. Beýbars Trablus-Şam gabawyny ýaraşyk şertnamasyny baglaşyp goýbolsun etmäge mejbur bolýar. Täze gelen haçparaz goşunlary mongollar bilen soýuzdaşlyk baglaşmaga synanyşýarlar. Emma bu haçparazlar Beýbarsa garşy üstünlik gazanyp bilmeýärler. Käbir çeşmeleriň habar bermegine görä Beýbars iňlis koroly Edward I-y zäherlemäge synanyşýar. Emma synanyşyk başa barmaýar. 1272-nji ýylda Edward I Palestinadan öz ýurduna dolanýar.

1277-nji ýylda Beýbars Eýrandaky Ilhanly mongol döwletiniň wassalyna öwrülen Anadoly Seljukly türkmen döwletine garşy hüjüme geçýär. Hut özi goşunyň başyny çekip Elbistanda bir

mongol goşunyny derbi-dagyn edýär. Anadolyda mongol basybalyjylaryna garşy azat edijilik göreşine başlan türkmen begliklerini goldaýar we Kaýserä çenli gelýär. Anadoludaky türkmen beglerinden garaşylan goldawyny almansoň, Anadolyda ele geçiren mülklerini taşlap, öz hökümet merkezinden gaty daşlaşmazlyk üçin Damaska dolanýar.

Anadolydaky türkmen begleriniň Beýbarsa ýeterlik kömek etmezliginiň esasy sebäbi, olar mongollardan çekinýärdiler. Çünki mongollar olara juda ýowuz darapdylar. "Daş üstünde daş, egin üstünde baş galdyrmazlyk" diýen söz düzümi mongollardan gelip çykan sözdü.

Beýbarsyň Anadola goşun çekip gelişinden "Direliş. Ärtogrul" atly türk teleserialynda hem söz açylýar.

(Maglumat üçin "Direliş. Ärtogrul" teleserialynyň 128-nji bölümünde Ärtogrul Gazynyň türkmen aksakallary bilen mongol zulumyna garşy Beýbars güýç birikdirmek baradaky mejlisiň gidýän epizodyna seret).

Altyn Orda we Wizantiýa bilen syýasy gatnaşyklar açan Soltan Beýbarsyň 1277-nji ýylyň iýun aýynda 54 ýaşynda aradan çykandygy aýdylýanam bolsa, onuň derwüş eşigini geýip dogduk mekanyna gidendigi-de rowaýat edilýär.

Orta asyr taryhynyň iň beýik we nusgalyk hökümdarlarynyň biri bolan Beýbars döwlet sistemasynda ençeme reformalary amala aşyrmagy we haçparazlary Ýakyn Gündogardan kowup çykarmagy başarypdyr.

■ Medeniýete we binagärlige goşan goşantlary

Soltan Beýbars iňňän guramaçy döwlet işgäri bolupdyr. Ol Mamlýukly döwletiniň çäginde häzirki wagta çenli gelip ýeten birnäçe binalaryň we medeni eserleriň düýbünü tutupdyr. Döwletiniň iki esasy şäheri bolan Kairiň we Damaskyň arasynda atly aragatnaşyk ulgamyny döredipdir we bu ulgam üçin insfraktura birliklerini (ýollar, menzil nokatlary) döredipdir. Munuň netijesinde ol ýaşaýyşyň we aragatnaşygyň juda haýal döwründe Kairden Damaska ýa-da Damaskdan Kaire baryan habaryň bary-ýogy dört dört günde gowuşmagyny üpjün

edipdir. Şeýle hem ol köprüleri, suw kanallaryny, portlary bina etdirmäge-de köp üns beripdir.

Ýurdunyň ekerançylygyny ösdürmek maksady bilen köne suwaryş kanallaryny gaýtadan abadanlaşdyryp, täze suwaryş kanallaryny gurdurypdyr. Kairde gurduran we öz adyny göterýän Beýbars metjidi häzirem kairlilere hyzmat edip gelýär. Damaskdaky kümmedi we onuň ýanynda gurulan Zekeriýa medresesi onuň gurduran meşhur ymaratlaryndandyr. Zekeriýa medresesine degişli Zekeriýa kitaphanasy häzirki wagta çenli gelip ýeten örän köp sanly möhüm ylmy golýazmalary özünde saklaýar.

Beýbars Kairde we ýurdunda yslam akyldarlaryna we alymlara uly goldawlarda bolupdyr. Muňa mysal hökmünde diňe Beýbarsyň hemaýatkärliginde medisina ylmynda eden açyşlary bilen meşhurlyk gazanan arap lukmany Ibni Nefisi görkezmegem ýeterlik bolsa gerek. Aradan çykandan soňra onuň ady yslam dünýäsinde, aýratynam Müsürde we Siriýada milli gahryman hökmünde buýsanç bilen ýatlanýar. Onuň yslama eden hyzmatlaryny we gatnaşan söweşlerini beýan edýän "Sirat al-Zahir Baibars" ("El-Zahyr Beýbarsyň ömür beýany") atly kitap arap edebiýatynda häli-häzirlerem öz gymmatyny ýitirmän gelýär.

1989-njy ýylda Gazagystanyň Halk ýazyjysy Moris Simaşkonyň "Ýemşan" powesti esasynda gazagystanly we müsürli kinomatografiýaçylar "Beýbars" atly 2 seriýaly kinofilmi surata düşürdiler. Bu kinofilmde biziň meşhur aktýorymyz Artyk Jallyýew hem oýnaýar.

Şeýle hem müsürli kinomatografiýaçylaryň düşüren "Beýbars" atly 30 bölümlük teleserialy hem bardyr.

■ Giňişleýin öwrenmek üçin çeşme:

1). Andre Klot, "Gullaryň imperiýasy: Mamlýuklaryň Müsüri" ("Kölelerin İmparatorluğu Memlüklerin Mısır'ı") "Epsilon" neşirýaty, Stambul-2005, (Terjime eden: Turhan Ilgaz), ISBN 975-331-772-7.

2). Fransuz dilindäki neşiri:

Clot André "L'Égypte des Mamelouks 1250-1517. L'empire des

esclaves", Paris: Perrin-2009.

SBN 978-2-262-03045-2.

3). Meretgeldi Baýjanow "Türkmenleriň mamlyuklar döwletiniň harby sungaty", saýtdaky linki:

http://kitapcy.ml/news/turkmenlerin_mamlyuklar_dowletinin_hatby_sungaty/2018-07-19-1367

Rus dilinde: Меретгельды Байджанов "Военное искусство государства туркмен Мамлюков", saýtdaky linki:

http://kitapcy.ml/news/voennoe_iskusstvo_gosudarstva_turkmen_mamljukov/2018-11-13-3378

4). Jumamyrat Gurbangeldiýew «Beýbars», saýtdaky linki:

<http://www.kitapcy.ga/news/beybars/2019-06-14-7358>

Internet maglumatlary esasynda taýýarlandy. Taryhy şahslar